

mestu rabljeno jezikovno sredstvo nas zbode ali celo učinkuje komično. Raba tujk in izposojenk je predvsem stvar jezikovnega čuta in okusa, vsklajenosti vsebine in izraza. Če so že tu, bi bilo brez pomena vpraševati, ali so nam potrebne, kajti jezik se ne ravna po zakonih logike in razuma. To nam dokazuje nešteto tujk in izposojenk, o katerih vsi vemo, da niso prišle v slovenščino iz potrebe, a jih nobenemu pravopisu ni uspelo pregnati. Naši leksikografi in pravopisci si bodo prihranili mnogo brezplodnega truda, če se bodo pri njih omejevali na pravopisna opozorila (konserva ali konzerva, angažma ali angažman ipd.), na oznako frekvenca in navedbo, kje jih srečujemo.

Kljub nenehnemu dotekanju tujk in izposojenk v knjižno slovenščino, ki je normalno tudi v drugih jezikih, naš jezik danes ni nič manj slovenski, kakor je bil v Trubarjevem ali Prešernovem času. V primeri s tedanjo slovenščino je sicer doživel marsikatero spremembo, in je mnogo besed, ki so se takrat rabile, zdaj mrtvih, še več pa je takih, ki jih prej niso poznali, danes pa jih ne bi mogli pogrešati. Toda ustroj jezika in temeljni besedni fond sta ostala ves ta čas v bistvu nedotaknjena, in to je tisto, kar dela slovenščino slovensko kljub tujkam in izposojenkam, ki smo jih sprejeli. Zato ne more biti prepričljiva trditev, da nam je zaradi »čistosti« jezika purizem potreben.

Kriterij pravilnosti, ki bi togo dovoljeval ali prepovedoval jezikovna sredstva, bi nas na današnji stopnji razvoja slovenščine močno oviral. Čim bolj je jezik razvit, tem bolj si oblikuje različne jezikovne stile z bolj ali manj specifičnimi jezikovnimi sredstvi. Tudi slovenščina si jih je že izoblikovala, vendar purizem, ki priznava samo »ljudski« jezik, tega dejstva ne upošteva, sicer bi nehal biti purizem. Za tujke in izposojenke vemo, da niso povsod enako primerne, nekatere so v določeni vrsti tekstov celo popolnoma neprimerne. Če so prešle v knjižni jezik in so nam potrebne ali ne, njih uporabljanje ne more biti napaka. Včasih jih zapišemo samo zato, da se izognemo neprijetnemu ponavljanju ene in iste domače besede. Glede na uporabo tujk in izposojenk (kakor tudi vseh drugih jezikovnih sredstev), ki so last živega knjižnega jezika, se potemtako ne odločamo po kriteriju pravilnosti, ampak po kriteriju primernosti, in vsakdo, ki uporablja knjižni jezik, mora imeti pred očmi troje: 1. ker se z jezikom sporazumevamo, se mora izbor naših jezikovnih sredstev prilagajati jezikovni razgledanosti ter življenjskim in strokovnim interesom občinstva, h kateremu se obračamo; 2. ta izbor naj bo adekvaten obravnavani snovi in naj spoštuje obstoječo normo; 3. natrpanost s tujkami tudi v znanstveni prozi, ki jih prenese največ, ni dopustna, ker slabi duha slovenskega jezika. (Konec še pride)

Rudolf Kolarič

DOLOČNI IN NEDOLOČNI SPOLNIK V SLOVENŠČINI

Že od Bohoriča dalje (1584) učijo domala vse slovenske slovnice, da je raba zaimka *ta* v zvezi s samostalnikom (je rekla *ta ženska*) in še bolj v zvezi s pridevnikom in samostalnikom (ga je prijel za *ta sladke*; *ta nov klobuk*, *ta lepa obleka*, *ta dobro vino*) germanizem. Vendar je že Kopitar (Gramatik, str. 214) resno podvomil nad to Bohoričevo trditvijo in vprašuje, zakaj je potem Bohorič v Dalmatinovi Bibliji, ki jo je korigiral, pustil toliko »germanistische *ta*, *ta*, *tu*«.

V opombi na str. 215 pa s primeroma iz živega slovenskega govora (Ktiro kravo si dražji prodal, *to pisano al to černo?*) naravnost dokazuje, da ima slovenščina določni spolnik.

Fr. Metelko pa v Lehrgebäude, str. 193, pravi pri pridevniku samo, da se moškemu nominativu in pri neživih stvareh tudi akuzativu singulara doda kot obrazilo polglasnik (ə iz -i) in podaljša vokal pred sklonilom, in nadaljuje: »so ersetzt (podčrtal Kč) man den bestimmten Artikel anderer Sprachen: *bél kröh* das weisse Brot, und *bél kröh* ein weisses Brot« itd. S tem »ersetzt« je določni spolnik obsojen v nepravilnost, četudi Metelko tega izrecno ne omenja.

Za nedoločni spolnik pa pravi Metelko (str. 196): »Wenn eden nicht eben die bestimmte Zahl 1, sondern soviel als das lateinische *quidam* bedeutet, so heisst es verkürzt *en*, z. B. *homo quidam*, *en človek*. Es wird in diesem Falle in allen drey Zahlen ganz nach *lép* declinirt: *en eno*, *ena*, Genitiv *enega*, *ene* etc.«

Metelko je torej dobro opazil, da ima *en* pred samostalnikom funkcijo nedoločnega zaimka, in ga kot takega dovoljuje; ne omenja pa rabe *en* + pridevnik + samostalnik, ki je prav tako živa, ljudska, saj jo neštetokrat dobimo v narodnih pesmih in vsakdanjem govoru: Stoji, stoji *en hrib strman* itd.

V svojih dveh razpravah: Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. V, 1960, str. 185—197) in Določni in nedoločni spolnik v slovenščini. — Kategorije njune rabe. — (V tisku: Zbornik za filologijo i lingvistiku Matice Srpske, knj. IV—V) sem ob podrobni analizi primerov od Brižinskih spomenikov dalje prišel do naslednjih rezultatov:

1. Slovenski spolnik se je razvil neodvisno od nemškega, italijanskega ali francoskega iz istih psihičnih in jezikovnih razlogov kakor v omenjenih in drugih indoevropskih jezikih (v stari grščini, v latinščini, zlasti v vulgarni idr.).

Že pri Ciceronu najdemo primere, kakor *magnus ille Alexander* (iz tega *ille* sta se razvila italijanski *il* in francoski *le*); Cic. *civis unus acutissimus*; Cic. *Sicut unus pater familias his de rebus loquor*; Vulgata: *Quia Propheta unus de antiquis surrexit*; *Haec illo loquente ad eos, ecce, princeps unus accessit*; *Cum venisset autem vidua una pauper*, misit ...; itd., itd. (Podrobnejše navedke citiranih mest gl. v moji prvi navedeni razpravi, prav tako tudi številnejše primere v nadaljnjem članku!)

V praromanščini spolnik še ni bil obvezen (gl. J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, 3. Aufl., Heidelberg 1951, 101); po Hofmannu je v V. stoletju pri Pelagiju *ille* kot spolnik že popolnoma v rabi. Nedoločni spolnik *unus* se v pozni latinščini že dosledno rabi (Hofmann, l. c. 102). Gotovo pa je, da so določni in nedoločni spolnik iz latinskih osnov zgodaj razvili vsi romanski jeziki; F. Brunot — Ch. Bruneau, *Précis de Grammaire historique de la Langue française*, Paris 1949³, str. 217, pravi, da je določni spolnik v stari francoščini še sorazmerno redek; v IX. stol. se skorajda še ne rabi; v X. stoletju pa se *une* že rabi kot nedoločni spolnik (str. 222). Tudi v italijanščini se je moral spolnik že zgodaj razviti (gl. R. Honti, *Italianische Elementargrammatik*, Heidelberg 1914, str. 36).

V gotščini (4. stol. n. e.) imamo že začetke določnega spolnika (H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Bd. III, Teil IV, 1954, str. 163). V stari visoki nemščini (od sredine 8. stol. do konca 11. stoletja) spolnik še često manjka, v srednjevisoki nemščini (od ca. 1100 do 1500) pa se je razvil že skoraj do iste stopnje,

kakor ga uporablja nova visoka nemščina (gl. L. Sütterlin, *Die deutsche Sprache der Gegenwart*, Leipzig 1923⁵, str. 332, H. Paul, l. c. str. 163, in še B. Delbrück, *Das schwache Adjektivum und der Artikel im Germanischen*, IF XXVI, 1909/10, str. 198).

Nedoločni spolnik se je v nemščini v glavnem razvil šele po srednjevisokonemški dobi (Sütterlin, l. c. 332) in je torej mlajši kot določni spolnik. V slovenščini je nastal že prej, dobimo ga hkrati z začetki določnega spolnika.

2. Slovenski spolnik, vsaj določni, se je razvijal paralelno z nemškim in italijanskim, in sicer določni iz kazalnega zaimka *ta ta to*, nedoločni pa iz pridevno rabljenega števnikarja *en -a -o* v zvezi s samostalnikom ali s pridevnikom in samostalnikom.

V Brižinskih spomenikih ima kazalni zaimek *ta ta to* (pa tudi drugi zaimki) še zaimkovno funkcijo. Tudi Celovski rokopis še ne rabi spolnika; to je čisto v skladu z dejstvom, da je prvotni prevod njegovih tekstov mnogo starejši kot zadnji prepis sam.

3. Določni in nedoločni spolnik sta v slovenščini nastala oziroma se vsaj v spomenikih pojavila (mogla sta nastati že znatno prej!) približno hkrati, namreč v Stiškem rokopisu iz začetka XV. stoletja. Stiški rokopis kaže, vsaj v nekaterih delih, mnogo mlajšo razvojno fazo jezika kot n. pr. Celovski rokopis. Molitev pred pridigo (I) nima nobenega spolnika; to je ena izmed molitev, ki je morala nastati že pod vplivom kapitularijev Karla Velikega in se skozi stoletja ni mnogo spreminjala. *Salve regina* (II) ima pa spolnik celo pri samostalnikih (*te milosti, te Eve* itd.). V III. delu (splošni spovedi) je spolnik zopet redkejši. To je razumljivo, ker se je prvotni obrazec, kakor ga poznamo iz Brižinskih spomenikov, pač le prilagajal kasnejšim razmeram, gotovo pa v slovenščino ne znova prevajal. Primere rabe določnega in nedoločnega spolnika gl. v moji prvi citirani razpravi, str. 188.

Zanimivo pa je, da imamo v splošni spovedi prvič pri samostalniku uporabljen tudi nedoločni spolnik: v. 51 da mi on da *ed(e)n odlog*.

Drugi manjši drobci slovenske besede v srednjem veku, n. pr. v pozdravu Ulrichu Lichtensteinskemu 1227 (kraljeva Venus, vok.), pri Oswaldu Wolkensteinskem, ki se je konec 14. in v začetku 15. stoletja naučil slovenščine (*najdobriši služba, v zelečem logu, mila žena*), dalje v tiskanem letaku iz 1515 (*stara pravda, [u]boga gmajna*) ipd. nam ne dajejo primerov spolnika, ne določnega ne nedoločnega. Le Kranjski rokopis, 1450, ima dva primera s spolnikom ozir. zaimkom: iz *tim naglavnih grihem, po sem slabem lebni*, in dva primera brez spolnika: iz *pravo andohto, večno gnado*; nemara imamo v vrstici 1/2 eden *sakoteri človik nedoločni spolnik*.

V Trubarjevem Katekizmu 1550 je določnega in nedoločnega spolnika dosti, mnogo več, kakor ga je v živi rabi danes. Ker je Trubar prevajal iz nemščine ali po nemških predlogah vsaj sestavljal, je gotovo večkrat, zlasti pred samostalnikom po predlogi zapisal kazalni zaimek kot določni spolnik, pa tudi nedoločni spolnik *en -a -o*. Vendar je mnogo več primerov, kjer spolnika ni pisal.

Zaimek *ta ta to* pred samostalnikom ima mnogokrat še veljavo pravega kazalnega zaimka (gl. primere v moji prvi razpravi, str. 189). Tudi *en -a -o* ima pred samostalnikom še izrazito števniški pomen (Ca 50, A 8 *inu bodeta iz dveju a n u mesu*).

Trubar je določni spolnik ozir. zaimek sklanjal v vseh spolih in številih;

gotovo se je tudi v njegovem domačem govoru, ko se ga je Trubar učil, še sklanjal. Prav tako tudi nedoločni spolnik.

Isto stanje kakor pri Trubarju kažejo tudi najstarejši zapisi slovenskih narodnih pesmi. Čim mlajši so zapisi, tem manj se spolnik sklanja.

4. Danes se določni spolnik *ta* (oblika za n. sg. m. spola) v centralnih slovenskih narečjih rabi za vse sklone, vsa tri števila in vse tri spole. Določni spolnik *ta* je torej postal partikula. V obrobni slovenskih narečjih se določni spolnik deloma še sklanja.

Prešeren očitno ni bil prepričan, da je raba spolnika *ta* germanizem, saj ga nekajkrat rabi, n. pr. v *Zastavici*: In de le svojo, *to neumno* tuli; v trioletu Rotarjevima dekletoma:

Je Jerica *ta* starji
Ta mlaji Micka je (2-krat)
Ljubljancanov se varji,
O Jerica *ta* starji.

V pesmi *Undan si začela*:

Krog tebe slepári
Se škric iz štacún
In dóhtar *ta* stári...

V pesmi *Nebeška procesija*:

Je možóvu mísel dál,
De *gospôdo* bòlj *to málo*
Na strelišču vkup je zbrál.

V pesmi *Nuna*: V *ti celici nunski* ostani!

Pravi kazalni zaimek pa je *ta* še v grobnem napisu Matiju Čopu:

Jezike vse Evrope je učene
Govoril, ki v *tem tihem grobu spi*.

5. Nedoločni spolnik *en -a -o* se danes sklanja v vseh sklonih, tudi v dvojini in množini (n. pr. Scheinigg, št. 821 Kaj so sedøj za 'ni (-eni) *cajti*) in ima predvsem funkcijo nedoločnega zaimka. V nemščini je to nemogoče.

6. Spolnik je v slovenščini sintaktično ali bolje, stilno sredstvo, ne pa morfološko, kakor n. pr. v nemščini, italijanščini, in to tudi nikdar ni bil, ker so se promiscue vedno lahko rabile oblike s spolnikom ali brez njega.

7. Spolnik v zvezi s pridevnikom se je razvil kot nadomestilo za izgubljeno nominalno deklinacijo slovenskega pridevnika, ko je le-ta sovpadla s sestavljeno deklinacijo pridevnika. Nominalna deklinacija se je izgubila še pred pravim začetkom moderne vokalne redukcije. Tudi začetki rabe določnega in nedoločnega spolnika so starejši od nje.

8. Vzrok, da sta *ta* in *en* postala spolnika, je isti kakor v germanskih in romanskih jezikih, t. j. oslabitev tona na zaimku ozir. števniku in prenos glavnega akcenta v sintagmi na samostalnik (*tá* človek > *ta* člóvek, *én* človek > *en* člóvek) ali na pridevnik in celo samostalnik za njim (*tá* vojaški boben > > *ta* vojáški boben > *ta* vojaški bóben).

9. Kot nedoločni zaimek se *eden ena -o* občuti še v samostalniški in pridevniški rabi: pa pride *eden* (= nekdo); prideta do *ene* (= neke) hiše.

10. Kot nedoločni spolnik se *en -a -o* občuti:

a) v zvezi s samostalnikom: sta srečala *eno mačko*;

b) v zvezi s pridevnikom in samostalnikom: je odprla *ena stara babura*;

c) v zvezi s števnikom in štetim samostalnikom: *enih pet minut*; čez *enih štirinajst dni*.

11. Določni spolnik *ta* se rabi:

a) v zvezi s samostalnikom (deloma se občuti še kot kazalni zaimek): je reku *ta* — *Miroslau Vilhar*; pa je rekla *ta ženska* (iz zveze ni razvideti, katera);

b) v zvezi s substantiviranim vrstilnim števnikom ali substantiviranim pridevnikom: *ta drugi* naj pride; *ta stari* naj gre;

c) najpogosteje v zvezi s pridevnikom in samostalnikom; pridevnik je lahko v pozitivu (*ta lep klobuk*), komparativu (*ta starši sin*, *ta lepša obleka*, *ta boljše vino*) ali v superlativu (*ta najmočnejši fant*, *ta najlepše dekle*, *ta najbolj suho seno*).

Raba določnega in nedoločnega spolnika je torej precej različnejša od nemške, francoske, italijanske itd. Tudi to nam dokazuje, da je bil razvoj slovenskega spolnika nekoliko drugačen in neodvisen od nemškega. Zato je napak trditi, da je njegova uporaba v govornem ali pisanem jeziku germanizem. Celo Slovenski pravopis (1950) ga v nekaj redkih primerih že dovoljuje: n. pr. str. 795: *ga je prijel za (ta) sladke*. Nekoliko sramežljivo sicer postavlja *ta* v oklepaj, začetek je pa vendarle tukaj.

Jože Šifrer

SEMINARSKE METODE DELA PRI POUKU MATERINŠČINE V GIMNAZIJI IN NOVE NALOGE SLAVISTA Z UVEDBO DIPLOMSKIH NALOG

(Referat na III. jugoslovanskem slavističnem kongresu)

Vprašanje seminarskega dela pri pouku materinščine na gimnaziji moramo obravnavati v zvezi s celotno preobrazbo naših izobrazbenih in vzgojnih metod v srednjem šolstvu, to se pravi na osnovi drugačnega pojmovanja izobrazbenih vrednot in na osnovi drugačnega razmerja učitelj — učenec, kot pa nam narekuje tradicija. Zato je prav, da se najprej nekoliko zadržimo ob splošnih problemih, s katerimi se mora danes slavist kot učitelj materinščine spoprijemati v šolskem in tudi izvenšolskem življenju.

Pouk v gimnaziji se je od tedaj, ko smo začeli govoriti o šolski reformi, že v precejšnji meri otresel stereotipnih učnih metod in danes skuša ujeti korak z nemirnim utripanjem sodobnega življenja. Tudi v gimnazije so že prodrli moderni učni pripomočki in novi odnosi med ljudmi, ki delajo pod isto streho, čeprav te vrste šola temeljitejšo reformo šele pričakuje. Priznati pa moramo, da v splošnem procesu tega zametavanja, iskanja in uvajanja pouk materinščine v gimnaziji ni ravno najbolj napredoval. Včasih se zdi, kot da bi bil na šoli ravno slavist tisti, ki občuti največjo nostalgijo po klasičnem vrstnem redu predmetov, v katerem je materin jezik zavzemal prvo mesto in je zategadelj prav sla-